

УДК 821.133.1-3:82.0“187/191”І.Франко

ФРАНЦУЗЬКА ПРОЗА У ЛІТЕРАТУРОЗНАВЧІЙ І ПЕРЕКЛАДАЦЬКІЙ ДІЯЛЬНОСТІ ІВАНА ФРАНКА

Ярема КРАВЕЦЬ

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
кафедра світової літератури,
вул. Університетська, 1, Львів, Україна, 79000,
e-mail: yaremakravets@gmail.com*

Зацікавлення французькою прозою у літературознавчій і перекладацькій діяльності І. Франка займало майже сорок років – з 1876 до 1912 року. І. Франко поставав не лише перекладачем окремих французьких прозаїків, а й був часто ініціатором інших перекладів, залучаючи до них своїх однодумців-літераторів. Свої переклади І. Франко супроводжував ґрунтовними розвідками про видатніших французьких прозаїків ХІХ століття (В. Гюґо, А. Доде, Е. Золя, А. Франс та ін.). У процесі дослідження запропонованої наукової проблеми звернено увагу на причини зацікавлення І. Франка тим чи іншим французьким письменником, підбір текстів для інтерпретації українською мовою, методикку подання читачеві виконаного перекладу, заангажування до перекладу інших тогочасних українських письменників і перекладачів.

Ключові слова: Іван Франко, французька проза ХІХ століття, переклад, літературознавчі студії, методика презентації перекладеного тексту, заангажованість до перекладу.

У літературознавчій діяльності і перекладацькій практиці Івана Франка значне місце посідає французька проза – твори класиків французької літератури, а також наукові праці, що стосувалися культурологічних проблем та історії України-Руси. Український письменник поставав не лише перекладачем окремих французьких авторів, а й часто був ініціатором їх перекладів, залучаючи до них своїх однодумців-літераторів.

У перекладацькій спадщині І. Франка із французької художньої прози наявні повість Гюстава Флобера «Саламбо» (уривок, перекладено 1876 року); оповідання Е. Золя «Повінь» (перекладено 1876 року); «Природа церков» (із повісті «Провина абата Муре» Емілія Золя, пер. 1878 р.); «Pontifex Maximus» (уривки із повісті «Rome» Е. Золя, перекладено 1897 року); нарис Е. Золя «Жаба» (перекладено 1898 року); «Злочинець Сальва́. Виривки з повісті «Paris» (перекладено 1898 року); «Міщанин і селянин. Нарис із повісті «Fécondité» (перекладено 1900 року); «Правда. Виємки із остатньої повісті Емілія Золя» (перекладено 1902 року); «Свято дахів (Різдвяна казка)» А. Доде (перекладено 1898 року); «Падучі зорі. Іронія. Жорстокість» Оссіта (перекладено 1899 року); «Вандейці. Історичні нариси» («Закладниця», «Жобен») Шарля Фолея (перекладено 1902 року); «Під Новий рік. Нариси: «Новорічна казка» Анатолія Франса (перекладено 1903 року); «Савка Дудар. Новела» Самера Земляка (перекладено 1903 року); «Ватер-

лоо» В. Гюго (перекладено 1912 року), а також історичний есей Ке де Сент-Емура «Анна Русинка, королева Франції і графиня Валуа» (перекладено 1909 року). До цього списку можна долучити ще й такі Франкові переклади, як хрестоматійне оповідання Е. Золя «Напад на млин. Оповідання з війни 1870 р.», переклад якого вперше надруковано у книзі «З чужих зільників. Львів, 1885», та дещо скорочене оповідання А. Франса «Кренкебіль», уперше надруковане в «Літературно-науковому віснику», книга 2 за 1903 рік. Український письменник високо оцінював А. Франса як стиліста й митця слова, неодноразово говорив про нього у своїх літературознавчих статтях. І. Франко згадував його ім'я у статті «Інтернаціоналізм і націоналізм у сучасних літературах» (1898) серед тих письменників французької літератури, які «починають здобувати собі повагу» [16, с. 36]. В іншій статті – «Тен як історик французької революції» (1908), говорячи про стиль французького історика «старанно одшліфований, вигладжений і загострений, як домасценська сталь», писав, що «іноді находить покуса становити Тена як стиліста обік Анатолія Франса» [29, с. 362].

Згадане вище оповідання А. Доде «Свято дахів. (Різдвяна казка)» не єдиний Франків переклад із короткої прози цього письменника. 1898 року І. Франко друкував на сторінках «ЛНВ» переклад оповідання А. Доде «Спомини шефа кабінету» (т. 1, кн. 3, с. 311–317) і «Лекція історії» (т. 1, кн. 3, с. 317–320), які згодом були вміщені у 25 томі Зібрання творів І. Франка у п'ятдесяти томах. Вважаючи А. Доде яскравим представником плеяди видатніших сучасних французьких письменників, І. Франко заохочував до українських перекладів і видання романів А. Доде «Фромон молодший і Ріслер старший» (переклав О. Борковський), «Набоб» (переклав М. Подолинський), «Королі у вигнанні» (без зазначення перекладача); ці переклади з'явилися друком відповідно 1883, 1886 та 1887 року.

Сам І. Франко робив переклади оповідань цього французького письменника із паризьких видань. Ім'я А. Доде постійно фігурувало у видавничих планах І. Франка, який ініціював переклад його творів для «Бібліотеки найзнаменитіших повістей», що була літературним додатком до львівської газети «Діло» (з 1881 до 1891 року у цій бібліотеці з'явилося друком 35 томів).

Український письменник бачив А. Доде серед тих європейських прозаїків, котрі творять «нову реальну літературну школу», для якої вартісною є «наукова підкладка і аналіз», що запевняють такій літературі «довговічну стійкість» [2, т. 26, с. 12]. В іншій статті, присвяченій аналізу творів Е. Золя, І. Франко описав А. Доде серед представників «натуральної» школи французьких романістів із «її найздібнішими людьми, справжніми корифеями сучасної французької літератури» [2, т. 26, с. 97]. У низці інших статей («Із секретів поетичної творчості» (1898), «Українська література за 1899 рік») І. Франко торкався творчого методу А. Доде («блукав по Парижу і по околиці, підслухав і записував уривки розмов, шкціував види, нотував настрої і враження, а ще більше дивився і думав. Та зате, коли найшов на нього творчий настрій, він працював до 18 годин денно, день і ніч не виходив зі свого кабінету...») [2, т. 31, с. 64]; типологічного зіставлення з іншими майстрами короткого жанру («Серед галицьких новелістів перше місце зайняв Василь Стефаник. Його коротенькі нариси з життя селян відзначаються

великою простотою і тим глибоким ліризмом, яким захоплюємося у Альфонса Доде») [2, т. 33, с. 15], гумористичного опрацювання сюжету про «мандрівку душпастиря до неба в справі його духовних овець, що була розповсюджена на Заході і в літературі, і в устах народу». У статті «Вірша про отця Негребецького» І. Франко згадував (1905) «прегарне оброблення аналогічної теми в «Листах з мого млина» Альфонса Доде в відомім нарисі «Видіння пароха з Какуняна» [2, т. 35, с. 427].

До творчого методу А. Доде І. Франко звертався і в листі до Ольги Рошкевич від 6 квітня 1879 року, подаючи адресатці декілька настанов стосовно її літературної роботи: «Всякий образ, який тобі насунеться, старайся якнайвірніше схопити на папір і такі уривочки поки що складай до купи, т. є. до шухляди. Колись, як достаточо випробуєш своїх сил в таких кусничках і проясниш свій погляд на цілість життя і на глибше значення фактів, то і прийде така хвиля, коли якийсь незвичайний факт поразить фантазію і більша цілість немов сама собою зложиться з призбираного матер'ялу. Таким способом працюють всі знатні реалісти, особливо Доде і Золя, – таким способом треба й тобі працювати» [2, т. 48, с. 175].

Франкові належать і окремі розвідки про життя і творчість А. Доде: «Гергарт Гауптман, його життя і твори. Смерть Альфонса Доде...» (1898) та «Життя і твори Альфонса Доде, його остання повість...» (1899).

У першій із них І. Франко дуже коротко і лаконічно, як сам зазначив, «з хронікарського обов'язку», повідомив про «смерть Альфонса Доде, одної з найясніших зірок тої плеяди французьких писателів, котра починається Флобером і до котрої належали брати Гонкури, Золя, А. Доде, Мопассан і ціла низка менших талантів. <...> Про Доде ми подамо докладнішу студію в одній з найближчих книжок “Вісника”» [2, с. 153–154]. Тією «докладнішою студією» була уже згадана вище обширна стаття про «Життя і твори Альфонса Доде, його остання повість», що друкувалася у т. II, кн. 4 «ЛНВ» за 1898 рік зі студії бачимо, що І. Франко мав намір ще раз повернутися до докладнішої розмови про Доде, «коли вийде заповіджена книга його сина Леона під заголовком “Daudet intime”» [2, т. 31, с. 174]. Автор статті називав А. Доде «великим симпатичним талантом», для якого притаманний «артизм, простота і грація, що водили пером їх автора». І. Франко вирізняв А. Доде із плеяди великих французьких реалістів часів Третьої республіки як найбільшого артиста із незрівняним даром слова, невідступним почуттям артистичної міри, жіночою тонкістю чуття і водночас «мужеською енергією рисунка»; його малюнки облиті «яскравим сяєвом щирого поетичного чуття, наіскренні брильєнтами творчої фантазії». Подаючи читачеві «ЛНВ» цей огляд життя і творчості французького письменника, І. Франко сповіщав і про намір в дальшій часі ще подати вибір з дрібних оповідань А. Доде, які є «справжніми самоцвітними брильєнтами» [2, т. 31, с. 173]¹.

Знайомлячи українського читача із творчістю А. Доде, І. Франко заангажував до цієї роботи і М. Грушевського. «Якби Ваша ласка зладити статтю про Доде отак за два тижні, то було б дуже добре. Можна б дати на 16–20 сторінок», – писав І. Франко у липні 1899 року до М. Грушевського, повідомляючи про зміст книги IX «ЛНВ» [2, т. 50, с. 136]. Уже в наступному листі з серпня 1899 року до того ж адресата повідомляв, що перша частина статті уміщена у книзі IX, а «кінець Вашого Доде» піде до книги X.

¹ Перекладачем наступних оповідань А. Доде на сторінках «ЛНВ» була Марія Грушевська.

Перекладання французької художньої прози зайняло у творчості І. Франка 36 років – період з 1876 до 1912 року; при цій роботі перекладач використовував різні підписи та псевдоніми, якими послуговувався у творчій діяльності – «A paulo», «Джеджалик», «Іван Франко», «І. Ф.», «Ів. Фр.», «І. Фр.», «Ів. Франко»; траплявся переклад і без підпису літератора. Свої переклади І. Франко апробував на сторінках літературних журналів, альманахів та збірок – у виданні «Дністрянка: Альманах з календарем на рік 1877», на сторінках журналів «Друг», «Громадський друг», «Жите і слово», «ЛНВ» (1898–1903 роки), окремими виданнями. Подекуди переклади передруковували в інших журналах – скажімо, «Жаба. Нарис» Е. Золя в газеті «Буковина» того ж 1877 року. З'являлися й окремими книжечками, як-от «Повінь» Е. Золя. Бувало, що переклад публікували відразу ж окремим виданням, так було із есеєм про Анну Русинку, який вийшов під № 114 у «Літературно-науковій бібліотеці» (І серія) у Львові накладом українсько-руської видавничої спілки 1909 року. Через три роки накладом товариства «Просвіта» друкується оповідання В. Гюго «Ватерлоо» у перекладі І. Франка з його обширною передмовою, датованою 18 жовтня 1912 року.

Першим перекладом І. Франка із французької прози був уривок із розділу XIII «Молох» роману Г. Флобера «Саламбо». Переклад підписаний «Перевів «A paulo», одним із псевдонімів українського письменника, уперше надруковано в № 21 журналу «Друг» за 1876 рік. Для цього журналу готувався ще переклад уривків з драми Г. Флобера «Спокуса святого Антонія», якому мала передувати передмова І. Франка «Сцени із поеми Гюстава Флобера «Покуса святого Антона». Однак з невідомих причин переклад не був опублікований. Вже згодом, 1891 року, І. Франко все ж видав новелу Г. Флобера «Легенда про св. Юліана Милосердного», яку переклав В. Щурат, використавши для цього видання псевдонім В. Сава.

Високо І. Франко оцінював творчість Г. Флобера, вважаючи його одним із найвидатніших французьких реалістів, ставив письменника поряд із О. Бальзаком, Е. Золя, А. Доде, Гі де Мопассаном. Саме «великий французький реаліст» Г. Флобер став тим першим письменником, з якого І. Франко вирішив розпочати знайомство «нашої публіки з новішою школою французьких реалістів» [2, т. 26, с. 60]. Для українського критика Г. Флобер був насамперед продовжувачем традиції найяскравіших форм реалістичного роману О. Бальзака, які згодом широко розроблятиме Е. Золя в епопеї «Ругон-Маккари».

Для І. Франка Г. Флобер разом з такими письменниками, як Ф. Стендаль, О. Бальзак, брати Гонкури і насамперед Е. Золя, належав до літераторів, які «в небувалий досі спосіб» розширили межі роману, поглибили цей роман і вивели його «на шлях суспільно-психологічних дослідів. Сучасний роман, створений цими великими письменниками, обіймає все, що називається людським життям» [3, с. 180]. Однак були деякі моменти, пов'язані із творчістю Г. Флобера, які викликали негативну оцінку І. Франка – «холодна об'єктивність», «абстрактні люди і абстрактні інтереси», «студіювання тисячних дрібниць (мало значущих і мало характеристичних)» і т. п. І. Франко негативно поставився і до «Пані Боварі» Г. Флобера. У листі до М. І. Павлика від 12 листопада 1882 року писав: «“Паню Боварі” шлю Вам у польським перекладі. Я ще раз кажу, вона

мені не так дуже подобалася, як Вам. Се психологічна студія, і знаменита студія, але не жіноти, тільки одної жінки і то французки. Перекладати її на наше я би зовсім не радив – широкого ходу вона мати не може» [2, т. 48, с. 331].

Правда, думка І. Франка щодо іншого роману Г. Флобера «Саламбо» як і «Спокуси святого Антонія» була протилежною. У давнішому листі від приблизно 16 березня 1877 року до М. Драгоманова І. Франко признавався, що «получив сесю поему і прочитав за один вечір» [2, т. 48, с. 65]. У згаданому вже листі до М. Павлика він порівнював «історичну повість з XIII віку», над якою саме працював, із реальною за методом писання Флоберовою «Salambo» [2, т. 48, с. 329].

Негативною була і Франкова думка щодо «Легенди про св. Юліана Милосердного», яка в перекладі В. Щурата друкувалася 1891 року в «Літературно-науковій бібліотеці». У листі від 27 березня 1891 року до М. Драгоманова І. Франко писав: «Я вповні годжуся з Вами на суд про Флоберову новелу. Вона мені також не дуже подобалася. Але з її друкуванням вийшло таке діло, що, щоб прискорити видавництво “Бібліотеки”, до мене прилучилися до спілки ще два молоді люди, починаючі писателі. Один з них мав уже віддавна приготований переклад “Юліана” і бажав бачити його надрукованим, ось і прийшлося вволити його волю» [2, т. 49, с. 272].

У виданні «Дністрянка: Альманах з календарем на рік 1877. Львів, 1876» І. Франко опублікував свій наступний переклад – оповідання Е. Золя «Повінь», підписавши переклад словами «Переложив Джеджалик». Цей переклад одного з найбільш шанованих І. Франком французьких письменників згодом мав декілька окремих видань, зокрема 1902 року під номером 28 у «Літературно-науковій бібліотеці», за редакцію якої відповідав Володимир Гнатюк. Через понад десять років про цю публікацію в альманасі «Дністрянка» І. Франко писав так у статті «Українська альманахова література»: «І ось у 1876 р., як перша ластівка, з’являється виданий <...> альманах (разом із календарем) під назвою “Дністрянка”. В альманасі переважає, зазначав І. Франко, «молода» або «радикальна» група. «Ця остання група <...> дає до нього кілька оригінальних творів з життя українського народу, вперше знайомить українську громадськість з прізвищем і творчою манерою Еміля Золя, подаючи в перекладі його новелу “Повінь”» [2, т. 27, с. 96].

Як і попередній переклад (із Г. Флобера. – прим. Я. К.), він був зроблений із російської інтерпретації, що друкувалася у журналі «Вестник Европы» (1875) про що І. Франко писав у листі до М. Драгоманова від 26 квітня 1890 року.

Через два роки, 1878 року, на сторінках журналу «Громадський друг» (№ 2) І. Франко помістив переклад уривку із IX розділу третьої книги роману Е. Золя «Провина абата Муре» під назвою «Природа а церков», знову ж таки зробивши його з російського перекладу, надрукованого 1875 року на сторінках журналу «Вестник Европы». Український письменник подав до цього перекладу (назву перекладеного розділу запропонував сам І. Франко) невеликий вступ, а також короткий зміст попередніх частин.

Перекладання творів Е. Золя у літературній діяльності І. Франка займає понад чверть століття – з 1876 до 1902 року. Після понад двадцятирічної перерви І. Франко друкує на сторінках журналу «Житє і слово» (1897 року, т. 6) уривки із роману «Рим»

Е. Золя (першого роману трилогії Е. Золя «Три міста»), надавши VI і частині VII розділу французького оригіналу назву «Pontifex Maximus». 1898 року на сторінках журналу «Буковина» (№ 102–103) друкувався нарис Е. Золя «Жаба», що згодом був передрукований у 30-томному виданні творів І. Франка, а також у додатковому 51 томі до п'ятдесяти томника І. Франка.

Три останні перекладні публікації із Е. Золя вперше надрукували на сторінках «Літературно-наукового вісника» відповідно 1898, 1900 та 1909 року (дві перші були уривками із романів Е. Золя «Париж» та «Плодючість»), мали своїми назвами «Злочинець Сальва» та «Міщанин і селянин» – назви, що належали І. Франкові. Вони завершували ознайомлення українського читача із творчістю французького письменника. І. Франко подавав також і свою нумерацію розділів та їх назви.

Уривки «Міщанин і селянин» (нарис із роману Е. Золя «Плодючість») та «Правда» (уривок із роману «Істина») знайомили читачів із циклом Е. Золя «Чотири Євангелія», останніми творами французького письменника. Як і попередні переклади, вони мали свої ґрунтовні літературознавчі студії, які І. Франко поміщав на сторінках «ЛНВ».

Критичні студії про Е. Золя І. Франко розпочав 1877 року, написавши невелику статтю «Роман Е. Золя «L'Assommoir», що вперше була надрукована в № 3-4 журналу «Друг» за підписом І. Ф. Інформуючи читачів про цю нову повість Е. Золя, яка «становить сьомий том знаменитої галереї романів французького письменника», І. Франко звертав увагу на важливіші завдання, які поставив перед собою автор творів: «поступенний розвій панування Наполеона III від 2 грудня 1851 р. до седанської катастрофи»; «представити, як родина, зложена з кільканадцяти людей <...> в самій основі переховує первісні особливості нервові та кровні <...>»; «яким способом і оскільки впливає поєдинча родина, невеличка група людей на хід великих історичних випадків» [2, т. 34, с. 48]. І. Франко високо оцінював «великанську композицію» Е. Золя, називаючи «Ругон-Маккари» «за одну з найграндіозніших прояв літературних нашого віку», зокрема «задля без примірного об'єктивізму, з яким автор представляє своїх героїв, та ще задля великої артистичної і етнографічної стійкості кожного поодинокого роману» [2, т. 34, с. 49].

Наступна Франкова стаття «Еміль Золя і його твори» друкувалася польською мовою 1878 року у № 44 львівського журналу «Tydzień literacki, artystyczny, naukowy i społeczny». Як зазначено в коментарях до 26 тому зібрання творів І. Франка у п'ятдесяти томах, ця стаття була надрукована з нагоди публікації польського перекладу роману Е. Золя «Сторінка кохання», що розпочиналася в наступному номері журналу.

Читачеві «Tygodnia» І. Франко пропонував «деякі подробиці про життя і творчість» французького письменника. Наголошуючи на «натуральності, правді і простоті викладу» у таких майстерних творах Е. Золя, як «Череве Парижа», «Завоювання Плассана» і «Помилка посла Монветра», з якими не може «зрівнятися жоден із тогочасних французьких романів», І. Франко подавав характеристику натуральної школи французьких романістів на чолі з Е. Золя, її мету, а також головні риси роману, який «на думку Золя, має бути протоколом з життя, історичним документом про його сучасників» [2, т. 26, с. 97]. Коротко виклавши історію літературної кар'єри Е. Золя, І. Франко перейшов до

розповіді «деяких моментів його життя і до вияснення тієї основної ідеї, на підставі якої заснував він свій величезний твір – “Історію родини Ругон-Маккарів”» [2, т. 26, с. 97].

Також І. Франко дав розлогий виклад життєпису Е. Золя, а далі, розповівши про дебют молодого літератора, повів розмову про останній твір письменника – «історію натуральну і суспільну однієї родини за часів «Другого цїсарства» [2, т. 26, с. 99]. Виконання цього завдання, писав І. Франко, вимагало «глибоких студій і величезної обсервації в деталях». А окрім того, письменник мав на меті «представити ще на тлі історії цієї родини історичну долю Франції в епоху Другого цїсарства, показати: 1) наскільки одна родина впливає на долю цілого краю і 2) наскільки історичні події впливають на щоденне життя різних верств населення». І далі І. Франко зазначав: «Взятися за таку копітку і складну працю могла тільки людина такого сміливого і ексцентричного характеру, як Золя» [2, т. 26, с. 99].

Аби проілюструвати читачам особливу незрівнянну майстерність французького письменника, довершено цілість його задуму, вміння розкрити всі тайники людської душі і показати усе із великою кількістю контрастів, глибоким драматизмом, І. Франко подавав мотиви до «сьогочасних романів Золя». Завдяки цьому, як писав І. Франко, «читач міг дізнатися, скільки різнобічних студій мусив робити Золя до своїх романів, якою могутньою є сила його обсервацій, тим більше, що всі критики, навіть найбільші його противники, признають за ним одне: точність в описах до найдрібніших деталей і правду психологічного аналізу» [2, т. 26, с. 100].

Остання літературознавча розвідка І. Франка, присвячена творчості Е. Золя і датована 70-ми роками XIX ст., стосувалася роману «Пастка», який вийшов 1879 року у Львові в серії «Дрібна бібліотека» в перекладі Ольги Рощкевич.

«Повість, котру ми отсе задумали подати нашій громаді в малоруськім переводі, належить до найцікавіших і найважливіших проявів в цілій повістевій літературі Європи за послідніх десять літ» – такими словами розпочинав І. Франко своє вступне слово до перекладу Ольги Рощкевич, наголошуючи на новаторстві французького письменника. Вперше у французькій літературі з’явився твір, у якому бачимо «життя робітників, без примішки всяких вищих верств» [2, т. 26, с. 102]. Отож, зазначав І. Франко, в Е. Золя маємо «студії про життя робучого люду», а зокрема «в “Довбні” робучий люд появився перший раз перед очі просвічених, інтелігентних та ситих буржуа в правдивій, не ідилічній і не романтичній одежі» [2, т. 26, с. 102].

Також І. Франко торкнувся і тієї дискусії, яку викликала у Франції публікація цього твору Е. Золя в середовищі аристократів та буржуазних демократів, «суперечності в виводах, які робимо з фактів і типів, показаних у «Довбні» [2, т. 26, с. 103]. Для повнішого з’ясування суперечливих думок щодо цього твору Е. Золя, а також того, в чому помилився французький письменник у своєму висновку стосовно загибелі робітничої родини, І. Франко долучив до своєї вступної статті і «передмову самого Золя до «Довбні». Вступне слово до українського перекладу цього твору, що написав двадцятитрирічний літератор, засвідчило його глибокі знання творчості французького письменника, що дістануть своє глибше трактування у наступних дослідженнях І. Франка про Е. Золя.

У 1881 році І. Франко опублікував у журналі «Світ» обширніший життєпис Е. Золя,

в якому згадав свої власні переклади з Е. Золя, а також переклади, які зробила Ольга Рошкевич для «Дрібної бібліотеки» (кілька початкових розділів повісті «Довбня» і повість «Здобич»). Тут І. Франко нагадав і про ініціативу Українця (М. Драгоманова), який «звернув увагу галицької молодіжі і всієї читаючої громади на нього і на цілу новішу реалістичну школу» [2, т. 26, с. 109].

Йдеться про лист М. Драгоманова до редакції «Друга», в якому адресат, зокрема, дорікав: «Ваши літераторы переводят такие пошлости, как “Ветка бозу” и т. п., а не возьмутся за Диккенса, Ауэрбаха, Шпильгагена, Золя, Флобера...». Як зазначається у коментарях до 26 тому Зібрання творів І. Франка у п'ятдесяти томах, про потребу перекладати твори Е. Золя М. Драгоманов писав і в наступному листі до редакції «Друга».

Розвідка І. Франка «Еміль Золя. Життєпис» має чітко виражені дві проблемні частини: біографічну і літературознавчу. У другій, літературознавчій частині І. Франко давав коротку характеристику дев'яти частин «Ругон-Маккарів», а далі висловив окремі міркування стосовно «ще далеко не скінченої «Історії Ругонів»:

- її автор тепер уже стоїть безперечно в першій ряді французьких повістярів;
- щодо методу будування повісті на самім фактичній матеріалі, на психологічних та патологічних студіях <...> Золя і деякі другі «натуралісти» <...> стоять вище від усіх повістярів, яких ми знаємо;
- кожна їх повість – се немов цілий світ фактів і спостережень» [2, т. 26, с. 113].

І вже при кінці свого вступного слова І. Франко, ще раз звертаючись до особистості Е. Золя, писав: «Се життя одностійне робучого чоловіка, в котрім мало блискучих случаїв, а зато багато думок, труду і навіть боротьби, але боротьби духової, боротьби з закоріненими пересудами та застарілими напрямками сучасного життя. <...> Він правдивий тип робітника XIX віку, тої залізної невтомимої сили, котра стиха а невпинно працює над тим, щоб раз сказати перестарілому світові своє нове слово ділом, а доки сього не мож – протестує!» [2, т. 26, с. 114].

Творчістю видатного французького письменника-реаліста І. Франко цікавився упродовж цілого свого життя¹. 1891 року у краківському журналі «Mysł» (№ 10–13) надрукував статтю «Влада землі в сучасному романі», про яку так розповідав у своїм *Circulum vitae*: «Треба тут згадати також нариси про Тургенєва (українською мовою) і про Шевченка (польською), а також про Еміля Золя і натуралістичний роман “La terre” в порівнянні з “Власть землі” Гліба Успенського (польською мовою)» [2, т. 29, с. 79–80]. 1900 року у т. IX, кн. 1 «ЛНВ» І. Франко опублікував невелику статтю про повість Е. Золя «Плодючість» як критичну довідку до свого перекладу уривку із цієї повісті французького письменника, що містилася у тому ж томі літературного журналу.

Розпочавши із короткого вступу, в якому виклав історію написання згаданої повісті, І. Франко подав далі свої міркування про цей обширний твір Е. Золя, вважаючи його радше «публіцистичним трактатом, колосальним викладом про одне важне і заплутане питання соціального життя» [2, т. 32, с. 22]. І. Франко не заперечував тут таланту Е. Золя, однак, на його думку, у ній «мыслитель, соціолог на кождім кроці перебігає дорогу

¹ Варто щодо цього згадати французькомовну монографію Бориса Глинського «Ivan Franko et Emile Zola», видану 1982 року в Парижі, що була його докторською дисертацією.

романістові», хоча в цілім ряді вражаючих картин, зазначав І. Франко, письменник показує своє колишне «майстерне перо автора “Нана” і “Жерміналь” [2, т. 32, с. 23].

На завершення статті І. Франко закидав Е. Золя те, що той як «соціолог показав себе не дуже-то на висоті своєї задачі», оскільки треба було чітко сформулювати собі причини проблеми («страх капіталістичної суспільності перед надто швидким розмножуванням»). Український автор зауважував, що «всяка проповідь плодючості <...> може вийти на шкоду суспільності», якщо не врахувати наступного: «Тільки в такій суспільності щезне страх перед плодженням дітей і щезнуть усі погані явища, породжені тим страхом, котра вважати буде дітей своїм капіталом, своєю будучиною і силою і дбатиме про те, щоб мати здорових і добре вихованих дітей, і разом зуміє дати їм працю і визискати їх сили для загального добра...» [2, т. 32, с. 25].

Цікавий факт щодо Франкового пізнання творчості Е. Золя знаходимо у його «Передмові», писаній 1902 року до видання «Добрий доробок і інші оповідання». Розповідаючи про свої літературні дебюти, перші оповідання, які 1876 року привернули до себе увагу Володимира Барвінського, котрий попросив дати дещо для «Правди», І. Франко писав: «Я дав йому зимою 1876 р. свій “Оловець”, який йому дуже подобався. Ми розговорилися про різні літературні теорії й плани. Я, будши тоді під впливом Золя, звернув розмову на потребу змалювати нашу суспільність у різних її верствах, та вказував разом на трудність такого діла» [2, т. 33, с. 398].

Не оминув І. Франко Е. Золя й у своїй статті «Принципи і безпринципність» (1903), цитуючи «Жерміналь» французького письменника як один із тих значніших творів ХІХ століття, в яких «інтереси особистої психології героїв колосально розрослись і розширились» [2, т. 34, с. 363].

Трактуючи наукову проблему «Французька проза у літературознавчій і перекладацькій діяльності Івана Франка», доцільно зупинитися на наступних питаннях: причини зацікавлення І. Франка тим чи іншим французьким письменником і підбір текстів для їх інтерпретації українською мовою; сам процес перекладу, методика подання зробленого перекладу українському читачеві; і, врешті, ініціювання до перекладу інших письменників та перекладачів того часу.

Уже побіжне ознайомлення із ранніми перекладами, які зробив І. Франко із французької літератури, виявляє цікавий факт із перекладацької роботи українського письменника – як уривок із роману Г. Флобера «Саламбо», так і оповідання «Повінь» Е. Золя, його ж розділ «Природа а церков» із повісті «Провина абата Муре», були перекладами через посередництво російських текстів, надрукованих, зокрема, на сторінках журналу «Вестник Европы» у квітні 1875 року. Упорядники 51 тому зібрання творів І. Франка пояснюють використання перекладачем саме цих російських перекладів Е. Золя тим фактом, що французький письменник зіштовхнувся із заборонаю друкувати згадані твори у Франції через їх антиклерикальність. Отже, переклади творів Е. Золя у журналі «Вестник Европы» з'явилися раніше від їх французьких видань на батьківщині письменника. І лише з перекладу «Pontifex Maximus» (уривок із повісті «Rome») І. Франко почав підписувати свої переклади словами «з французької переклав Іван Франко», часто супроводжуючи тлумачені тексти інформацією про французьке

джерело, яке послужило йому для цієї роботи. Як перекладач-науковець І. Франко вважав за потрібне знайомити читача своїх перекладів із задумом конкретного художнього твору, цікавими подробицями із життя і діяльності письменника, а також вводив читача у події змальовані французьким письменником (скажімо, [Передмова] до уривку із повісті «Саламбо»): «Подаючи нашим читателям невеличкий уступ із повісті Гюстава Флобера, знаменитого французького писателя натуральної школи, повісті з часів Картагинських під заголовком “Salambo”, розкажем уперед коротко, що потрібне для його належитого зрозуміння» [3, т. 51, с. 388].

Подібна передмова передувала перекладові уривку «Природа а церков» з повісті «Провина абата Муре», де І. Франко, подаючи українському читачеві свій переклад, характеризував відомий твір Е. Золя «Ругон-Маккари», в якому автор «здумав змалювати в широких картинах історію суспільности французької за часів Наполеона III». І. Франко нагадував, що «вже в “Друзі” 1877 р. було сказано, по поводу його повісті “L’Assommoir”, коротко про завдання, яке поставив собі автор, і про характер його писем» [3, т. 51, с. 424]. Автор передмови зазначав, що Е. Золя картину внутрішньої боротьби молодого священика абата Муре «списав з таким майстерством і з такою правдою, як ніхто перед ним» [3, т. 51, с. 424].

Аналогічну передмову І. Франко помістив і до «Pontifex Maximus», уривку з повісті «Rome», в якій писав, що «повість Еміля Золя “Rome”, колосальний малюнок обичаїв, вірувань і життя сучасного католицизму, обсервованого в самім його центрі, при всіх своїх хибках, які їй можна закинути яко повісті, лишитьсѧ назавсїгди одною з найцікавіших пам’яток французької літератури. Не маючи можности познайомити нашу читаючу громаду з цілою книгою Золя, ми вибираємо із неї три уступи, що відносятьсѧ до характеристики найвищого достойника католицької церкви – Папи Льва XIII» [3, т. 51, с. 436].

У наступних перекладах уривків із творів Е. Золя («Злочинець Сальва́», «Міщанин і селянин», «Правда») І. Франко обмежувався короткими анотаціями до перекладу, зазначаючи, що запропоновані епізоди з повісті Е. Золя про перебування абата П’єра Фромана, про його зустріч з механіком Сальва́ і його сім’єю, є майстерно описаними епізодами, «одною з найкращих частин нового твору великого французького натураліста». Подекуди до назви перекладеного твору І. Франко долучав точну інформацію про використане для перекладу французьке видання твору письменника. В інших випадках, як-от із перекладом оповідань Оссіта чи історичного нарису «Вандейці» Шарля Фолея, І. Франко пропонував доволі обширну довідку про автора, скажімо у випадку із Оссітом. Довідки, що запропонував І. Франко, виявляли причини його зацікавлення письменниками, у творчості яких український письменник знаходив стилістичні, артистичні та настроєві подібності із добре знаваними йому видатнішими французькими літераторами. Зокрема, стосовно Оссіта («псевдонім молодого французького писателя чи писательки» як зазначив І. Франко) він давав наступну характеристику збірці, з якої переклав «пару її ескізів»: «Її літературна фізіономія інтересна тим, що лучить у собі французьку грацію, тонкість і ясність рисунка з тужливо песимістичним світоглядом Ніцше, але без його цинізму, бруталізму та фальшивого аристократизму. Оссіт нагадує трохи А. Доде,

тільки без його гумору і блискучої фантазії» [3, т. 51, с. 571]. Подібною була й коротка інформація, якою І. Франко супроводжував переклад двох нарисів із твору Шарля Фолля «Вандейці»: «...його нариси мають у собі багато чисто людського й артистичного інтересу, і ми подаємо декілька з них у перекладі» [3, т. 51, с. 598].

Особливе місце у творчості І. Франка займає роман Е. Золя «Жерміналь». Він спонукав до перекладу роману «Жерміналь» О. Пашкевича, написав передмову до видання роману, що з'явилося 1904 року, і, став редактором перекладу.

«Жерміналь» Е. Золя І. Франко вважав одним із творів «першої групи» поряд із «Антигоною», «Дон Кіхотом», «Королем Ліром», «Скупим», «Фаустом», «Мертвими душами», яких «відзначає похмуре, важке світосприйняття, пригашений колорит, але вони вражають глибиною спостереження і гостро ставлять перед читачем найважливіші і найбільочіші проблеми буття» [2, т. 27, с. 123].

Творові Е. Золя «Жерміналь» І. Франко присвятив дві окремі передмови, написані 1904 року до українського перекладу твору, який здійснив Олександр Пашкевич – «Передмова (до роману Еміля Золя «Жерміналь»)» та «Еміль Золя. Жерміналь». І. Франко презентував українському читачеві «найліпшу повість Золя, наймогутніший твір новішої літератури» [2, т. 35, с. 333], переклад якої «уже кільканадцять літ тому повинен був з'явитися», називаючи її «окрасою усєї белетристики ХІХ віку», твором, в якому «Золя осягнув верх майстерства і сотворив річ, яка довгі віки потрясатиме мільйони сердець і будитиме співчуття до всіх бідних та покривджених» [2, т. 35, с. 334]. Висловлюючись про видання цієї «величної повісті з робітницького життя», написаної Е. Золя з «великою абнегацією і старанними та глибокими студіями», І. Франко подавав цікаві міркування щодо перекладу О. Пашкевича, вважаючи його «гарним і загалом вірним» [2, т. 35, с. 333]¹.

Про високу Франкову оцінку творчості Е. Золя, свідчить і його «Письмо до редакції», написане до редактора журналу «Зоря» у зв'язку з тими закидами, які йому зробив рецензент оповідання «Місія». Звертаючи увагу критика на не дуже точну «дефініцію натуралізму», І. Франко радив уважніше придивитися до таких романів Е. Золя, як «Le ventre de Paris», «La faute de l'abbé Mouret», «Une page d'amour», «Germinal», завдяки яким можна зрозуміти об'єктивну творчість Золя і те, «яку масу суб'єктивності вносить сей писатель в своє представлення» [2, т. 27, с. 109].

Часто І. Франко звертався до естетики Е. Золя, його творчого методу. Оглядаючи нові видання дрезденського часопису «Der Kunstwart», він зупинився на трактуванні проблеми «естетичної насолоди від природи», джерелом і вихідним моментом якої є сама людина, людська натура. «Ясна річ, що і предметом мистецтва може бути тільки цей чуттєвий вузол, який поєднує людину з природою, або, точніше, за словами Золя, природа, пропущена через призму людської особистості» [2, т. 27, с. 280]. І. Франко називав Е. Золя «гігантською фігурою», говорячи, між іншим, про те, що у 70-х роках у Німеччині «почалася гарячкова погоня “наймолодшої Німеччини” за новими літературними формами і формулами, за новими взірцями і новими ідеалами. В про-

¹ Проблеми перекладання французької белетристики, які порушив І. Франко у його різних критичних студіях, потребують окремого дослідження.

тивагу яких двадцятьох літ чергувалися і натуралізм Золя з його широкими малюнками соціальної боротьби...» [2, т. 31, с. 40].

І знову ж у підрозділі «3. Поетична фантазія» праці «Із секретів поетичної творчості» (1898): «Золя попри всі свої натуралістичні доктрини і дивацтва є такий поет, великий поет, і хоча доктрина зробила його, як каже Леметр, “невольником одної епохи, одної сім’ї, одної породи людей і одної писательської методи”, то проте він, виповнюючи свій план, творить так, що його твір набирає життя і пластики, пориває і зв’язує душу читачеві, опановує її подібно до сонної змори, кошмару» [2, т. 31, с. 71].

У розділі III «Естетичні основи» цієї ж праці І. Франко, торкаючись проблеми змісту запаху і його літературного втілення, писав: «Особливо багате жниво можна зібрати на французькій поетичній ниві. Як приклад досить буде назвати ті правдиві оргії чи симфонії різнорідних запахів, які стрічаємо в повістях Золя, прим., запахи різних родів сиру в “Le ventre de Paris”, запахи різних цвітів, у котрих душиться Альбіна, в “La faute de l’abbé Mouret”» [2, т. 31, с. 80].

Цікаво говорив І. Франко і про «індивідуалізацію» як творчий метод Е. Золя у невеличкій статті «Із поезій Павла Думки»: «Великі сучасні поети, як Діккенс, Золя <...> навіть мертві речі – море, сад, скали, степ, ба, навіть найменші дрібниці, як склеп з сиром, ринштук з брудною водою, гіпсову кітку, котрою притискають папір на столі і т. п. – малюють так, що надають таким речам особні, індивідуальні риси, що одна така річ являється нам зовсім не подібною на другі» [2, т. 28, с. 90]. І дещо далі у статті «3 галузі науки і літератури», написаній 1891 року, розповів про «план Золя написати великий «суспільно-природничий» твір про одну родину, що розвивається у різних напрямках і проникає у всі суспільні прошарки в даний історичний момент, – план воістину геніальний у своїй простоті, – виник приблизно в 1865–1868 роках» [2, т. 28, с. 162].

Найглибшу характеристику творчості Е. Золя І. Франко запропонував у розвідці «Влада землі в сучасному романі» (1891).

Подавши коротку інформацію про тематику циклу романів Е. Золя під назвою «Ругон–Маккари» з його галереєю психологічних і соціальних типів, І. Франко зосередив увагу на творі французького письменника «Земля», «щоб показати, якими очима Золя дивиться на французького селянина і що він бачить в його житті» [3, с. 183]. У наступних розділах автор статті висував такі тези:

- «героєм роману Золя про французьких селян є земля – не абстрактна, символічна, а справжня земля, та, яку обробляють селяни» [2, т. 28, с. 183];
- «селянська праця... змальована поряд з прекрасними образами у якнайтіснішому зв’язку з дією роману» [2, т. 28, с. 184];
- «сила впливу землі на селянина немовби друга атмосфера; вона не випускає його від коліски аж до самої могили, формуючи його характер і світогляд. Оскільки ця сила сліпа, стихійна або, згідно з песимістичним поглядом самого Золя, до людей неприхильна, сувора, майже злостива, то і її ознаки мусять відбиватися на характері селянина» [2, т. 28, с. 184–185];
- «величезна більшість французького народу... живе і вмирає під тягарем сили землі. <...> в цілому суспільстві Золя не знайшов когось, хто б серйозно

пройнявся небезпекою цієї перспективи чи бодай з класового егоїзму намагався вплинути на неї; і тим паче Золя не показав нам ані сліду стремління інтелігенції до зближення і братання з народом або полегшення йому страшного тягаря ярма, яке на нього покладає сила землі» [2, т. 28, с. 186, 187].

Ще раз до твору Е. Золя та його письменницького методу І. Франко повернувся у III–IV частинах статті, оглядаючи твір Гліба Успенського «Влада землі», в якому по своєму досліджено ту саму тему, що й у французького письменника – «життя селянина під впливом сили землі». Схарактеризувавши твір Г. Успенського, І. Франко зробив наступний висновок:

«Твір Золя – це прекрасний мистецький роман, твір російського письменника майже не має мистецької вартості. Натомість щодо основних поглядів на селянське життя, то в цьому пункті обидва твори однаково не можуть нас задовольнити. Золя дивиться на селян поглядом буржуа, міщанина. Він з гідною подиву гнучкістю підгледів найдрібніші деталі їх життя і побуту, мови і вчинків, та не заглибився в душу селянина» [2, т. 28, с. 194], а «Погляд Успенського – це погляд російських народників, людей, які відкидають європейську цивілізацію; єдине спасіння вони вбачають у селянинові, у темній селянській масі; часто вони ідеалізують цю масу навіть з її недоліками, вбачаючи в кожному її вчинкові, у кожному її слові якість глибоке, містичне значення» [2, т. 28, с. 195].

Своє особливе зацікавлення творчістю Е. Золя І. Франко виявив і в обширній студії «Еміль Золя, його життя і писання» (1898). Дослідження, вперше надруковане у IV томі 10 книзі «ЛНВ» за 1898 рік, було повнішою студією І. Франка – продовженням статті, поміщеної ще 1878 року на сторінках польського журналу «Tydzień».

Розпочинаючи характеристику життєвого і творчого шляху Е. Золя, І. Франко писав: «Кінчаючи в отсій книжці “Літературно-наукового вісника” історію “Злочинця Сальва”, взяту з останньої повісті Еміля Золя “Paris”, ми сповняємо також обіцянку, дану нашим читачам у одному із попередніх оглядів чужої літератури, і подаємо тут нарис життя і літературної діяльності сього писателя, без сумніву, найголовнішого нині імені в цілій всесвітній літературній республіці» [2, т. 31, с. 275].

Стаття І. Франка про Е. Золя має три чітко окреслені проблеми викладу – розповідь про життя Е. Золя, насичену цікавими фактами становлення Е. Золя як письменника, його літературні дебюти, а далі задум і реалізація першої натуралістичної повісті «Тереза Ракен». І. Франко подав докладний зміст цього твору Е. Золя, зазначаючи, що це «була його перша повість, писана з повною артистичною об’єктивністю, без автобіографічного елемента, на основі поважних студій психологічних і студій над тим соціальним оточенням, у якому обертаються його герої» [2, т. 31, с. 285].

У другій частині статті І. Франко ознайомив читача із коротким змістом твору, «що навіки буде нерозривно зв’язаний з його іменем як колосальна літературна будова, котрій нема пари в цілій всесвітній літературі» [2, т. 31, с. 288]. Трохи вище, закінчуючи розповідь про «Терезу Ракен», І. Франко назвав цей великий твір, над яким Е. Золя працював «цілих 25 літ», «великою, циклопською працею, що мала зробити його ім’я безсмертним і здобути йому поважне ім’я не тільки в французькій, але й у всесвітній літературі» [2, т. 31, с. 285].

Також І. Франко переповідав зміст двадцяти томів розповіді про сімейну історію Ругон-Маккарів – від твору «Кар'єра Ругонів» до «Доктор Паскаль», що стали «безсмертним пам'ятником його поетичної творчості» [2, т. 31, с. 301]. Коротко схарактеризувавши подальші твори і шукання Е. Золя (трилогія про міста-символи «різних форм релігійного чуття»; «довгий ряд дрібніших оповідань і нарисів», публіцистика), І. Франко писав: «На закінчення сього огляду нехай буде мені вільно сказати кілька слів загальної характеристики сього незвичайного писателя» [2, т. 31, с. 304], і далі запропонував такі міркування:

- Е. Золя не є натуралістом, чи навіть «головою натуралістичної школи»; його талант «наскрізь індивідуальний <...> наслідувати його нікому не вдасться і не оплатиться»;
- у повістях французького письменника, зазначив І. Франко, маємо «скорше анатомічний театр, ніж живе, теплом авторського серця огріте життя» [2, т. 31, с. 305]. І тут якнайкраще «порівняти великого “натураліста” Золя з великим “реалістом” Достоевським», щоб, як писав І. Франко, «побачити величезну різницю між ними»: у Ф. Достоевського люди стоять на першому плані; у Е. Золя «люди звичайно малі супроти колосального оточення <...>, у тих людей на першому плані виступають матеріальні інтереси»; «у Достоевського душевний стан є тою атмосферою, що проймає, заповнює всю повість, уділяється читачеві, мучить і потягає його»;
- однак Е. Золя – романтик; «у тім невтомимім малярі соціального болота і гнилизни є душа романтика. <...> Правда, розум і студії зробили його реалістом, малярем близької, сучасної дійсності, але захований у душі романтик робить тому реалістові ненастанні збитки» [2, т. 31, с. 305–306];
- «Золя назвали песимістом – по-моєму, несправедливо. Його останні повісті <...> являють нам його великим оптимістом, прихильником думки про невинний поступ людей до ліпшого, до справедливості і досконалості» [2, т. 31, с. 306].

Вважаючи, що Е. Золя не досягнув поставлених перед собою «обох цілей, зазначених у титулі», бо не дав нічого «нового і цінного для прояснення теорії дідичності душевних хороб», все ж таки І. Франко не заперечував вартості його творів: «На щастя, обік неособливого теоретика, живе в нім великий артист і сильний прямий чесний характер, що кладе свою печать на всі його твори. Се їх вартість, їх щире золото...» [2, т. 31, с. 306].

Разом із характеристикою творчості Е. Золя у розвідці «Влада землі в сучасному романі» дослідження «Еміль Золя, його життя і писання» стало вагомим і глибоким поданням українському читачеві творчості французького письменника, якому належало особливе місце у літературознавчій і перекладацькій діяльності І. Франка.

Два останні прозові переклади з французької літератури, зроблені 1909 і 1912 року, І. Франко супроводжував відносно обширнішими передмовами – йдеться про переклад згаданого вже есею про Анну Ярославну та «Ватерлоо», уривок із роману В. Гюго «Знедолені». До перекладу першого твору І. Франко подав дотичні до теми рядки із

паризької щоденної газети «Le Gaulois», а також згадав про відповідну працю «Une princesse russe, reine de France au XIe siècle» про доньку князя Ярослава Мудрого, надруковану 1829 року у тижневику «Revue hebdomadaire», і окреме видання авторства Ке де Сент-Емура, що з'явилося 1896 року. Для ознайомлення українського читача із характером і задумом згаданого видання, І. Франко долучив вступ французького ученого-історика, написаний до цієї наукової розвідки.

Останнім Франковим перекладом прозового твору із французької літератури було оповідання «Ватерлоо», вибране із роману В. Гюго «Знедолені», як «високопоетичне оповідання про одну битву». Подавши коротку характеристику політичної діяльності В. Гюго, зокрема його «вигнання поза границями Франції», І. Франко пообіцяв «невдовзі подати нашим читачам докладніші відомості... і про життя В. Гіго» [3, т. 51, с. 651]. На завершення своєї обширної передмови, І. Франко писав: «Оповідання про битву під Ватерлоо подаю в можливо докладнім перекладі з французької мови, пропускаючи декуди поодинокі речення, які вимагали би окремих пояснень, а без них були би незрозумілі читачам та при тім зайві для ходу оповідання» [3, т. 51, с. 653]. Також І. Франко інформував читача про незначне скорочення останнього розділу оповідання, що має титул «Камброн», та про те, що «пропустив ще два розділи сеї частини повісти, <...> що містять у собі філософічні уваги та спостереження автора, а не дають нічого до опису битви» [3, т. 51, с. 653].

Вартує уваги і ще одна примітка, яку І. Франко помістив у кінці перекладу під назвою «Деякі пояснення», мотивуючи причину перекладу оповідання українською мовою: «Пригадую собі, що частина сього опису битви під Ватерлоо, а власне, опис шаржі (штурмової їзди) французьких кирасирів на англійську піхоту був поміщений у польській читанці для нижчої гімназії, вживаної в моїх гімназійних часах, але без подання назви автора. Мені невідомо, чи пробував хто подати се оповідання до рук простого люду, селян та міщан» [3, т. 51, с. 692]. Як бачимо з цієї короткої репліки, І. Франко вважав потрібним для духовного виховання українського люду ознайомити рідного читача із оповіданням В. Гюго, яке «...писане для французької інтелігенції, в численних перекладах зробилося доступне також інтелігенції майже всіх освічених народів» [3, т. 51, с. 692].

Щодо перекладання І. Франком прозових творів французьких письменників цікаво простежити еволюцію зацікавлення українського письменника самою французькою прозою, а також його ініціативи щодо впровадження кращих зразків французької прози в український культурологічний простір. І тут, безперечно, цінним джерелом послугує епістолярна спадщина І. Франка.

Уперше про своє бажання зайнятися цілеспрямованою перекладацькою діяльністю І. Франко написав, видається, у листі до О. Рошкевич 29 лютого 1876 року: «...думаємо видавати книжечками твори, переводжені із інших словесностей. Початок має зробити Гетого «Фауст» мого перекладу» [2, т. 48, с. 46–47]. Уже наступного року в листі до М. Драгоманова від 6 лютого 1877 р. І. Франко писав: «...мушу з Вами поділитися ще одною гадкою, яка тими часами мене зайняла, і спросити Вашої ради. Я задумав іменню видавати бібліотеку найзнаменитіших романів і повістей заграничних, переведених на

наше. Думка сеся постала у мене ще торік, я переписувався з деякими нашими людьми, – ну, і всі заохочували мя до того» [2, т. 48, с. 56]. І. Франко розповідав про задум видати «Фромон син і старший Ріслер» А. Доде, «Жака» того ж письменника, повідомляв, що є готові «два «Паризькі письма» Еміля Золя», «переводиться на провінції Золя, перший том «Ругон-Маккарів» і Доде «Фромон», у «Друзі» буде перевод (Белея) «Виховання феодала» Еркмана-Шатріана» [2, т. 48, с. 56].

Через тиждень знову ж таки у листі до М. Драгоманова І. Франко торкався окремих методологічних питань, пов'язаних із перекладом художніх творів: добір і переклад спрямований для нашої «просвіщенної» публіки, чи «старатися передовсім о повісті бодай що-то зрозумілі й для простих людей» [2, т. 48, с. 59]. Для підтвердження своєї думки І. Франко згадував I і VI томи «Ругон-Маккарів» Е. Золя та інші твори французького письменника – як-от «Нутро Парижа», «Що діяти», III, IV і V томи Е. Золя, які «порозуміє, бачу, і наш селянин, особливо, де описується так вірно життя попа на селі» [2, т. 48, с. 59].

І ще одна репліка, яка пояснює майбутні перекладацькі зацікавлення І. Франка: «Саме нині прочитав у “Gazecie Lwowskiej” про “L’Assommoir” Е. Золя. <...> Цікава се річ, що за чудо той новий роман» [2, т. 48, с. 60].

Про перекладацькі проблеми І. Франко говорив і в листі до М. Драгоманова, написаному орієнтовно 16 березня, в якому йшлося про формування наступних номерів журналу «Друг», де І. Франко мав намір помістити уривок із одного з «Паризьких листів» Е. Золя, готовий вже переклад «Виховання феодала» Еркмана-Шатріана, уривки із Флоберової «La tentation de saint Antoine».

Практичної сторони питання, пов'язаної із самим процесом перекладання, І. Франко торкнувся у листі до О. Рошкевич від 21 квітня 1877 року: «Посилаю ти тепер VI т. Золя, на котрий, певно, будеш цікава. Словаря Белей буде потребувати аж на вакації для переводу “L’Assommoir”. Не знаю, чи ти зможеш зладити до вакацій “La Curée”, – впрочім, можеш, читаючи, повиписувати собі незнані слова» [2, т. 48, с. 70]. І вже в листі з початку березня 1878 року до того ж адресата: «Чи перевелисьте Золя “La Curée”?» [2, т. 48, с. 76].

Перекладознавчими порадами сповнені майже усі Франкові листи до О. Рошкевич кінця 70-х років: «Золю переводить і пришліть, чей, буду міг дістати “L’Assommoir”, то Вам пришлю зараз новий роман Daudet “Nabob”, де, кажуть, хороший. Початок Вашого переводу з “Ругон-Маккарів” першого тому, котрий є в мене, щодо язика дуже подобався Павликові. Надіюся, що в переводі другого тому Ви поступили далі на дорозі вправи і що своїми переводами зможете завстидати не одного з наших матуристів, ба й академіків народовців» [2, т. 48, с. 81]. У листі до О. Рошкевич від 30 липня 1878 року І. Франко дав остаточну оцінку її перекладові: «Твій перевід Золя дуже хороший, я маю тільки роботу переписати го на нашу правопись – і буде druckgerecht» [2, т. 48, с. 91].

Дальше ознайомлення із листуванням І. Франка, зокрема до Ольги Рошкевич, дає змогу з'ясувати окремі моменти перекладацької діяльності Франка-письменника, а саме: що слугувало джерелами пізнання окремих творів французької літератури; чому сам І. Франко не брався за такі переклади у 70-х роках XIX століття. У листі до О. Рошкевич

від 30 липня 1878 року читаємо: «Посилаю... дві книжки “Отечественных записок”, де є цікавий роман Гонкура “La fille Elisa”. <...> “От. зап.” прошу читати швидко і присилати через Ол-ова з поворотом» [2, т. 48, с. 92]. Що ж до інших питань, пов’язаних із перекладом, маємо цікаву інформацію в листі І. Франка до О. Рошкевич від 14 серпня 1878 року: «Я сам, попри інші роботи, переводжу велику поему Гейне “Німеччина”, котра належить до найкращих творів німецької і всесвітньої поезії і відзначається дуже оригінальними думками» [2, т. 48, с. 102].

У цьому ж листі І. Франко писав: «“L’Assommoir” переклади; є надія, що з початком слідуючого року почнем друкувати Золя, і то нараз кілька куснів. У “Отечественных записках”, котрі я передав Олеськовим, є прехороша повість Едмона Гонкура “La fille Elisa”, котру тобі рекомендую добре прочитати» [2, т. 48, с. 102]. Теми українського Е. Золя І. Франко торкнувся і в листі від 21 серпня 1878 року до М. П. Драгоманова «На другий рік «...» могли б взятись видати Золя “Ругон-Маккар”, бодай деякі кусні. Перший і другий том уже майже готові, «L’Assommoir» переводиться, “Abbé Mouret” також може бути швидко готов» [2, т. 48, с. 104].

Про переклад з Гонкура (який робили із російського тексту, надрукованого в «Отечественных записках»), І. Франко знов нагадував у листі до О. Рошкевич від 20 вересня 1878 року. Питання перекладацтва повторюються майже в кожному його листі до цього адресата: «...працюй, переклади “L’Assommoir”» [лист від кінця вересня 1878 року].

Ясність у перекладацьку діяльність І. Франка вносить і його коротка репліка з листа до Ольги Рошкевич від 15 січня 1879 р.: «...я взявся переводити для “Tygodnia” ескізи Альфонса Доде, друковані недавно в «Отечественных записках» [2, т. 48, с. 142]; переклад потягнув за собою і студію про Альфонса Доде, до котрої, як писав І. Франко, «заангажувала мене редакція “Tygodnia”»¹. Такий метод поєднання перекладу із короткою критичною довідкою стане надалі правилом у перекладацькій роботі українського письменника.

І знову з листів до Ольга Рошкевич: «Не забувай також при спосібності про “L’Assommoir”. Якби могла бути по святах великодніх готова перша частка (перший капітель), то пришли, а ми надрукуємо в “Дрібній бібліотеці”. А може б, ліпше, на початок “Abbé Mouret”? Впрочім, як зачата “Assommoir”, то вже не відривайся – нам все одно, чи одно вперед надрукувати, чи друге. А друкувати будем частками...» [2, т. 48, с. 164].

І через місяць: «Особливо добре би було, щоби-с тепер попри читання і оригінальну роботу взялася до “L’Assommoir”, котрий хтів би-м на весну зачати друкувати наперекір нашим українцям і поліції» [13, т. 48, с. 166]; «Жаль, що-с не прислала “L’Assommoir” першої частки. Я писав тобі, що тут рішено друкувати по святах іменно “L’Assommoir”, яко найзнатнішу повість Золя, а крім того, взяту з робітницького життя. “La Curée” буде друкуватися відтак або й рівночасно, бо зошити будуть виходити не одним тягом, але переплітані» [2, т. 48, с. 171]; «На “L’Assommoir” жду з великим натягненням mit grosser Spannung» [2, т. 48, с. 174]; «“Assommoir” приготований до друку і швидко буде друкуватися. Присилай далі» (лист з початку червня 1879 року) [2, т. 48, с. 187]; «“Assommoir”

¹ Як зазначають упорядники т. 48, ця стаття на сторінках «Tygodnia» не друкувалася.

хтів би я видрукувати до Нового року, весь він вийде також цілою книжкою з портретом Золя. Будь ласкава, поквался з переводом» [2, т. 48, с. 192]; «“Довбню” розхапують – за два дні розібрали 50 прим., що в нас майже нечувана річ в Рутенії. <...> Ім’я жінчини – переводчиці всіх вабить. <...> По скінченні “Довбні”, може засядеш за “Жерміні”, коли, може, не буде до того часу “Нана” Золя, або що таке друге» [2, т. 48, с. 195–196]. З листа до М. Павлика від 30 липня 1879 року: «Як Вам подобався перевід “Довбні”? <...> досі розійшлося звиш 150 прим. <...> Панна Ольга кінчить уже перевід IV кусника і восхищається Гонкуровою «Жерміні Лясерте», котру я післав їй по французьки» [2, т. 48, с. 201]; «За “Довбнею”, може би-с, поволі переводила “Жерміні Лясерте» (з листа до О. Рощкевич, близько 14 вересня 1879 року) [2, т. 48, с. 205].

Перекладознавчі інтереси І. Франка переходили і на листування до інших кореспондентів, зокрема у листах до етнографа і фольклориста Федора Вовка (1847–1918), який вже скоро став для І. Франка основним постачальником французької поезії та прози для потреб перекладання. Якраз Ф. Вовкові сповіщав І. Франко про підготовані для «Дрібної бібліотеки» переклади «Довбні» Е. Золя, а також переклади першого і другого томів «Ругонів» французького письменника.

У перекладацьких Франкових зацікавленнях французькою літературою бачимо певний спад у 1880–1885 роках, коли-то І. Франко більше займався виданням нового часопису «Світ», перекладом «Фауста» («Крім “Фауста”, сими часами я не робив майже нічого» (з листа до І. Белея, кінець вересня 1881 року) [2, т. 48, с. 287]. «Фауст» майже постійно займає І. Франка, він говорить про нього у кожному листі до І. Белея, повністю зайнятий роботою над історією української літератури, «великою книгою про життя і часи Івана Федоровича», діяльністю статистично-етнографічного кружка і т. п. Звісно, треба тут врахувати і те, що після 14 випусків перестала з’являтися «Дрібна бібліотека» – видання переважно перекладних творів художньої і наукової літератури, якими опікувалися І. Франко, М. Павлик і І. Белей 1878–1880 років.

Примітним щодо перекладознавчих проблем, які тут розглядаємо, можна вважати лист І. Франка від приблизно 24 травня 1887 року до М. Драгоманова, в якому він на прохання адресата давав список деяких своїх видань, згадуючи між іншим переклад «Повені» Е. Золя і його ж тексту «Природа а церков», що друкувалися відповідно у 1876 і 1878 роках. Пожвавлення інтересу І. Франка до перекладання французької белетристики пов’язане із появою 1888 року двох нових часописів – «Товариш» і «Правда». У листі до Ф. Вовка від 25 вересня 1888 року І. Франко просив роздобути йому «замітки бібліографічні про нові книжки французькі...» [2, т. 49, с. 177], серед яких згадував і «цікавіші белетристичні».

Про свій переклад «Повені» Е. Золя І. Франко так розповідав у вже пізнішому листі до М. Драгоманова від 26 квітня 1890 року, подаючи свій Curriculum vitae: «...коли в половині 1876 року народний напрям узяв верх і заманіфестувався поперед усього виданням “Дністрянки”, я виступив в ній з першими оповіданнями з народного життя

¹ У листі до М. Павлика від 10 жовтня 1879 року І. Франко інформував його про реалізацію окремих видань: «Еркман-Шатріан залишилося 44 кн. із 500; “Довбня” 18 із 200» [2, т. 48, с. 217].

“Лесишина челядь”, “Два товариші” та з перекладом “Повені” Золя (з “Вестника Европы”)) [2, т. 49, с. 244].

З кінця 1891 року перекладацькі інтереси І. Франка більше пов’язані із поетичними перекладами значніших західноєвропейських поетів, про що письменник писав у листі від 25 листопада 1891 року до Олени Пчілки: «Закроюється тут у нас видання “Антології європейських поетів” особними книжками; видаватиме її “Академічне братство”» [2, т. 49, с. 310].

Прозові перекладацькі зацікавлення І. Франка поживляються при кінці 1893 року, коли визріла можливість видання «невеличкого журнальчика літературно-наукового а спеціально фольклористичного», про яку він сповіщав у своїх жовтневих листах до М. Драгоманова, А. Кримського, М. Павлика, Олени Пчілки, В. Охримовича. За порадою М. Драгоманова І. Франко вибрав для журналу назву «Жите і слово», надрукував невеликий проспект, щоб розіслати його в Галичині, а також на Наддніпрянську Україну. Видання «Життя і слова» активізувало перекладання із французької літератури, хоча йшлося тут про переклади переважно поетичних творів В. Гюго, Ж. Рішпена та інших французьких поетів, з якими виступали Олена Пчілка, В. Щурат і сам І. Франко.

Переповернені проханнями щодо відбору і пошуків того, що адресанти вважають «відповідним для перекладів із новіших чи старших французів», зокрема віршів Ж. Рішпена, Ш. Бодлера, П. Беранже, листопадові листи до Ф. Вовка за 1894 р. Такі прохання були пов’язані із задуманою І. Франком рубрикою «Із чужих квітників» у журналі «Жите і слово», для якої, як пояснював І. Франко у тому ж листі, «мені треба різних віршів для перекладування» [2, т. 49, с. 527].

Ще раз до проблем, пов’язаних із перекладанням французької прози, І. Франко повернувся в листі до М. Грушевського від січня 1898 року: «Про Доде треба буде дати хоч коротку звістку ще в сьому номері» [2, т. 50, с. 100]. І майже через півроку до того ж адресата: «Коли маєте переводчика з Доде, то дуже добре, – у мене нема навіть його contes. Нехай перекладає. Я тепер трохи відпочиваю, лагоджу Золя для 8–9 книги» [2, т. 50, с. 108]. Це був час особливо напруженої та інтенсивної роботи І. Франка: свої зусилля письменник спрямовував і на щойно заснований «Літературно-науковий вісник», і на «ЗНТШ», на друк матеріалів в «Етнографічному збірнику», пошук автури для «Літературно-наукового вісника», написання власних статей для різних закордонних журналів, зокрема «Zeit», «Slovansky přehled».

З листування І. Франка кінця століття можемо чіткіше уявити, яким був особистий внесок письменника у справу популяризації французької літератури серед українського читача: «...Крушельницький зладить переклад кількох дрібних новелок Рішпена» (з листа до М. Грушевського, вересень 1899 року) [2, т. 50, с. 138]; «З Вашими перекладеними віршами ще будьте ласкаві мати терпливість; тепер друкуємо великий перекладний роман, і для того на переклади загалом мало місця» (з листа до Остапа Луцького від 19 травня 1904 року) [2, т. 50, с. 244]; «Посилаю <...> пару перекладів віршів і рецензію на вірші Щурата. <...>». І в додатку: «Про Сюллі-Прюдому має написати Щурат, обіцяв на сьогодні, та досі не прислав. Як дістану, зара вишлю» (з листа до М. Грушевського, від 30 вересня 1907 року) [2, т. 50, с. 330].

Як бачимо, це були окремі епізодичні штрихи перекладацької діяльності І. Франка, яка сповільнилася через велику зайнятість письменника іншими науковими проектами – роботою над обширною «Історією української літератури», друк своїх наукових досліджень і власних художніх творів, зокрема в Росії, Чехії. 1913 року у Львові І. Франко видав обширну книгу «Данте Аліґ'єрі. Характеристика середніх віків. Життя поета і вибір із його поезії», яка вимагала не одного року напруженої роботи. І все ж таки бачимо окремі перекладознавчі досягнення І. Франка – переклад 3 акту II частини «Фауста» Й.-В. Гете з нагоди роковин письменника, роботу над німецьким перекладом «Історії України» М. Грушевського, деякі переклади з античних авторів. У листі від 7 березня 1914 року до І. Калиновича, видавця серії книг «Всесвітня бібліотека», І. Франко повідомляв, що «Бориса Годунова» (О. Пушкіна. – прим. Я. К.) зачну перекладати слідуєчого тижня» [2, т. 50, с. 416].

Мовлячи про перекладацькі зацікавлення І. Франка останніх десяти років його літературної діяльності, бачимо, що письменник віддавав перевагу перекладанню наукових праць французьких учених. Ще 1897 року І. Франко надрукував у журналі «Житє і слово» статтю П. Дідона і Моріса Верна «Життя Ісуса Христа». Роком раніше переклав староегипетську казку про двох братів з книги французького єгиптолога Ж. Масперо, яка увійшла до виданої у Львові 1896 року книжки В. Клоустона «Народні казки та вигадки». 1898 року надрукував у 10 томі «ЛНВ» обширну статтю про Е. Золя та матеріали до біографії письменника як супровідний текст до свого перекладу «Злочинець Сальва́», уривку з повісті Е. Золя «Париж», що друкувався у чотирьох книгах «ЛНВ». Того ж року на сторінках «ЛНВ» (т. 7) зreferував статтю французького критика Ж. Леметра «Боротьба за реформу середньої школи». Зініціював на сторінках «ЛНВ» за 1899 (кн. 12) та 1900 (кн. 7), який тепер виходив у Києві за редакцією М. Грушевського, друк п'яти «дрібних новелок» Ж. Рішпена у перекладі А. Крушельницького. Останні Франкові перекладацькі прочитання французької белетристики стосувалися окремих фрагментів драми В. Гюґо «Торквемада», опублікованих 1901 і 1905 року на сторінках «Літературно-наукового вісника» [1].

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. *Кравець Я.* Іван Франко : переклад драми Віктора Гюґо «Торквемада» / Я. Кравець // Українське літературознавство : збірник наукових праць. – Львів : ВЦ ЛНУ ім. І. Франка, 2012. – Вип. 76. – С. 216–222.
2. *Франко І.* Зібрання творів : у 50 т. / І. Франко. – К. : Наукова думка, 1976–1986.
3. *Франко І.* Додаткові томи до зібрання творів у п'ятдесяти томах / І. Франко. – К. : Наукова думка, 2008.

Стаття надійшла до редколегії 10.11.2012
Прийнята до друку 24.11.2012

THE FRENCH PROSE IN IVAN FRANKO'S LITERARY CRITICAL AND TRANSLATIONAL ACTIVITY

Yarema KRAVETS'

*The Ivan Franko National University in L'viv,
World Literature Department,
1, Universytets'ka Str., L'viv, 79000, Ukraine,
e-mail: yemakravets@gmail.com*

The interest in the French prose in Ivan Franko's literary critical and translational activity occupied almost forty years – since 1876 to 1912. I. Franko presented himself not only in the capacity of a translator of separate French prose writers but he was often initiator of other translations attracting to them his upholders-writers. I. Franko accompanied his translations by thorough surveys about more outstanding French prosaists of the XIX-th century (V. Hugo, A. Daudet, E. Zola, A. France etc). While investigating the offered scientific problem the attention was paid to the reasons of I. Franko's interest in either French writer, to selection of texts for the Ukrainian language interpretation, to the method of presenting made translation to the reader, to drawing to the translation of other Ukrainian writers and translators of that time.

Key words: Ivan Franko, the French prose of the XIX-th century, translation, literary critical studies, the method of presenting translated text, engagement to the translation.

ФРАНЦУЗСКАЯ ПРОЗА В ЛИТЕРАТУРОВЕДЧЕСКОЙ И ПЕРЕВОДЧЕСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ИВАНА ФРАНКО

Ярэма КРАВЭЦЬ

*Львовский национальный университет имени Ивана Франко,
кафедра мировой литературы,
ул. Университетская, 1, Львов, Украина, 79000,
e-mail: yemakravets@gmail.com*

Прочтение французской прозы в литературоведческой и переводческой деятельности И. Франко занимало почти сорок лет – с 1876 по 1912 год. И. Франко был не только переводчиком французских прозаиков, но также часто инициировал отдельные переводы, привлекая к ним своих единомышленников-писателей. Свои переводы И. Франко сопровождал подробными исследованиями творчества выдающихся французских писателей XIX в. (В. Гюго, А. Додэ, Э. Золя, А. Франс и др.). Изучение данной проблемы открывает интересные страницы творческой жизни И. Франко: причины выбора того или иного французского писателя, поиск текстов для перевода на украинский язык, методика представления перевода читателю, вовлечение других современных украинских писателей к переводческой деятельности.

Ключевые слова: Иван Франко, французская проза XIX в., перевод, литературоведческие исследования, методика представления переведенного текста, вовлечение в переводческую деятельность.